

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15(37):347.771.78
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-1>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ТА ПРАВОВИХ УЯВЛЕННЯХ ЮРИСТІВ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Котенко Микола Віталійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
abcde7777777@ukr.net
orcid.org/0000-0001-8046-6641

Автором у роботі акцентовано увагу на актуальності теми дослідження, **метою** якого є вивчення історії становлення уявлень про власність та інтелектуальну діяльність, що представлені в поглядах юристів Стародавнього Риму. У процесі дослідження було застосовано такі **методи**: аксіологічний методологічний підхід, що визначив стратегію наукового дослідження, та історико-правовий метод. **Результатами** дослідження є комплекс положень, які характеризують інтелектуальну власність як об'єкт сприйняття в період античності, а саме: підсумовано, що інтелектуальна діяльність є виключною передумовою виникнення інтелектуальної власності, яка створюється людиною та в подальшому стає як індивідуальним, так і суспільним надбанням. Тим самим інтелектуальна власність набуває відповідного ціннісного змісту, який визначається потребами, інтересами, культурними особливостями та рівнем розвитку конкретного соціального середовища. Незважаючи на прадавній фундамент виникнення інтелектуальної власності в житті суспільства, наголошено, що інтелектуальна власність як правовий і науковий феномен з'явилася не так давно, а саме в просвітницький період розвитку європейської державницько-правової думки. Проте для остаточного правового та наукового виокремлення інтелектуальної власності вона проходить тривалий період зародження й розвитку перших уявлень про інтелектуальну діяльність та її результати, де важливе значення має її осмислення в поглядах юристів Стародавнього Риму та правове забезпечення.

У змісті роботи розкрито і проаналізовано погляди римських юристів на питання власності та прав на неї, наведено приклади правового забезпечення створення й обігу безтілесних (нематеріальних) об'єктів.

Враховуючи проведений аналіз, автором зроблено ряд **висновків**, а саме: фактично вже в часи Стародавнього Риму формуються не лише світоглядні, але й правові уявлення, які в подальшому визначили пізнавальний базис для виокремлення інтелектуальної власності та її сприйняття як важливої і невід'ємної складової життєдіяльності суспільства. Зокрема, йдеться про: 1) виокремлення перших об'єктів нематеріального світу (творів мистецтва, театру, літературних джерел тощо), їх визнання як загальносоціального надбання і результату інтелектуальної творчості людини та відповідного автора (авторів), що пов'язані з такими об'єктами нематеріального світу, будучи наділеними відповідними інтересами щодо їх існування, використання, поширення, охорони та захисту; 2) визнання важливості й безальтернативності державного та правового гарантування непорушності прав та інтересів суб'єктів, які мають відношення до створення, обігу, охорони, використання об'єктів матеріального та нематеріального світу; 3) закріплення на правовому рівні прав і засобів гарантування інтересів суб'єктів на об'єкти нематеріального світу, недопущення їх порушення.

Ключові слова: власність, інтелектуальна власність, правові вчення, Стародавній Рим.

INTELLECTUAL PROPERTY IN THE LEGAL SYSTEM AND LEGAL CONCEPTS OF THE LAWYERS OF ANCIENT ROME

Kotenko Mykola Vitaliiiovych,
 Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
 Doctoral Student at the Educational and Scientific Law School
 Taras Shevchenko National University of Kyiv
 abcde7777777@ukr.net
 orcid.org/0000-0001-8046-6641

*In the work, the author focuses on the relevance of the research topic, the **purpose of which** is to study the history of the formation of ideas about property and intellectual activity, presented in the views of the lawyers of Ancient Rome. The following **methods** were used in the research process: an axiological methodological approach, which determined the strategy of scientific research, and a historical-legal method. **The results of the research** are a set of provisions that characterize intellectual property as an object of perception in the period of antiquity, namely: it was concluded that intellectual activity is an exclusive prerequisite for the emergence of intellectual property, which is created by a person and later becomes both individual and public property.*

Thus, intellectual property acquires a corresponding value content, which is determined by the needs, interests, cultural features and level of development of a specific social environment. Despite the ancient foundation of the emergence of intellectual property in society, it is emphasized that intellectual property as a legal and scientific phenomenon appeared not so long ago, namely in the Enlightenment period of the development of European political and legal thought. However, for the final legal and scientific separation of intellectual property, it goes through a long period of birth and development of the first ideas about intellectual activity and its results, where its understanding in the views of the lawyers of Ancient Rome and legal support is of great importance. The content of the work reveals and analyzes the views of Roman lawyers on the issue of ownership and rights to it, examples of legal protection of the creation and circulation of incorporeal (intangible) objects are given.

*Taking into account the conducted analysis, the author made a number of **conclusions**, namely: in fact, already in the times of Ancient Rome, not only worldviews, but also legal ideas were formed, which later determined the cognitive basis for distinguishing intellectual property and its perception as an important and integral component of the life of society. In particular, we are talking about: 1) the identification of the first objects of the intangible world (works of art, theater, literary sources, etc.), their recognition as a general social asset and the result of human intellectual creativity, on the one hand, and the corresponding author(s), who associated with such objects of the intangible world, being vested with relevant interests in their existence, use, distribution, protection and protection; 2) recognition of the importance and irreplaceability of the state and legal guarantee of the inviolability of the rights and interests of subjects related to the creation, circulation, protection, and use of objects of the material and immaterial world; 3) establishing at the legal level the rights and means of guaranteeing the interests of subjects in the objects of the intangible world, preventing their violation.*

Key words: property, intellectual property, legal teachings, Ancient Rome.

Вступ. Інтелектуальна діяльність є виключною передумовою виникнення інтелектуальної власності, яка створюється людиною та в подальшому стає як індивідуальним, так і суспільним надбанням. Тим самим інтелектуальна власність набуває відповідного ціннісного змісту, який визначається потребами, інтересами, культурними особливостями та рівнем розвитку конкретного соціального середовища. Незважаючи на прадавній фундамент виникнення інтелектуальної власності в житті суспільства (у сучасному її розумінні. – Прим. авт.), варто відзначити, що інтелектуальна власність як правовий і науковий феномен з'явилася не так давно, а саме в просвітницький період розвитку європейської державницько-правової думки. Проте для остаточного правового та наукового виокремлення інтелектуальної власності вона проходить тривалий період зародження й розвитку перших уявлень про інтелектуальну діяльність та її результати, де важливе значення має її осмислення в поглядах юристів Стародавнього Риму та правове забезпе-

чення. У науковому плані важливе значення має виокремлення та характеристика тих закономірностей, які детермінують сприйняття інтелектуальної власності не лише як соціокультурного феномену, але і як наукового, правового, політичного явища, тим самим визнаючи її значимість і корисність. Указаним насамперед і визначається актуальність тематики цієї наукової роботи, де ми вважаємо за важливе з'ясувати особливості зародження уявлень про феномен інтелектуальної власності в поглядах юристів Стародавнього Риму, а також специфіку правового забезпечення окремих результатів інтелектуальної діяльності громадян давньоримської держави.

Актуальність тематики цієї наукової роботи доводиться важливістю вивчення досвіду минулого в частині становлення світоглядного розуміння та правового забезпечення інтелектуальної власності. Особливо цінними є здобутки римських юристів і правової системи Стародавнього Риму, які були закладені в основу подальшого розвитку правових систем романо-германського типу.

Стан опрацювання теми наукової роботи. Вітчизняна юридична наука представлена одиничними науковими дослідженнями історико-правових аспектів зародження й розвитку уявлень про інтелектуальну власність та її правове забезпечення у відповідних правових системах минулого. У вітчизняній юридичній науці деякі історико-правові аспекти інтелектуальної власності епізодично розкрито в роботах таких вчених, як В. Вірченко, Г. Демиденко, А. Козловський, А. Кодинець, О. Кулініч, О. Орлюк, В. Сенюта та ін. Однак і досі тематика цієї роботи не отримала належного наукового дослідження.

Метою статті є аналіз та узагальнення правових уявлень про інтелектуальну діяльність і власність юристів Стародавнього Риму, а також правових положень, які регламентували інтелектуальну власність у римській державі.

1. Правові уявлення римських юристів про безтілесні об'єкти та право власності на них

Важливим етапом розвитку як правового забезпечення, так і світоглядного осмислення інтелектуальної власності стали правові вчення та законодавство Стародавнього Риму. Говорячи про здобутки римлян у світоглядному осмисленні та правовому забезпеченні інтелектуальної власності, доцільно зазначити, що вже в Дигестах Юстиніана містяться положення про безтілесні речі як об'єкти права власності. До безтілесних речей доцільно відносити ті ідеї, думки, наукові висновки, що формально закріплювались у тексті відповідних творів. Будучи розробниками потужної договірної системи в праві, римляни не залишили без уваги і результати інтелектуальної діяльності громадянина: для видання творів уже вимагалася згода автора, між видавництвом і автором складалася угода про видання книг (Ходаківський, 2014: 31). У поглядах римських юристів (Цельс, Гай та ін.) уперше в історії правових учень піднімається питання про власність як про юридичний феномен, у тому числі шляхом встановлення й характеристики юридичної сутності власності, що в подальшому набуває також ціннісного сприйняття та розуміння. У згаданих вище кодифікаціях Юстиніана власність вживається як найважливіша категорія юриспруденції, яка детермінує виокремлення самостійного наукового та юридичного поняття, що охоплюватиме власність і права на неї. І такою категорією стає *dominium*. Крім того, власність уже на той час визначається як багатопросявний феномен, що був структурований на відповідні різновиди, до яких належали так звана квіритська власність, яка сприймалася суто як формально закріплена власність за конкретним суб'єктом, і бонітарна, або природна, власність, володіння якою підтверджувалося різноманітними неофіційними засобами (переважно фактичною передачею речі та відкритим володінням нею), причому ця власність визнавалася такою, що відповідає як інтересам власників, так і інтересам всього соціуму тощо. На переконання Цицерона, сама власність визнавалася такою, що похо-

дить від природи та природних потреб людей у відмежуванні й захисті свого. З наявністю власності та потребами у її захисті Цицерон навіть пов'язує виникнення держави як інструменту забезпечення цієї власності внаслідок зазіхань на неї з боку інших суб'єктів, що не мають до неї відношення. Без приватної власності неможливе існування держави, так само і сама держава створювалася людьми насамперед для охорони й захисту власності. Крім того, власність є умовою існування справедливості, оскільки саме справедливість націлена на те, щоб кожна людина розмежовувала суспільну та приватну власність, відповідно і використовувала їх або як загальну (суспільну), або як власну (Цицерон, 2019: 126). І такий правовий зв'язок між власністю та власником юрист характеризує з погляду зору відповідного обсягу прав (правомочностей).

Крім того, римські юристи зробили також свій важливий внесок у розвиток вчення про власність у частині відокремлення такого поняття, як право власності, розмежування в межах нього права володіння, використання та розпорядження, звернули увагу на здійснення вказаних прав. Ульпіан у своїх поглядах використовує термін *familiae*, характеризуючи приналежність речі конкретному суб'єкту або сім'ї. Цікавими є ідеї Папініана щодо можливості створення речі власними силами та в подальшому набуття прав на неї (Ruston, 1955). Указані погляди юристів безпосередньо стосуються характеристик і інтелектуальної власності, зокрема в частині її створення за результатами інтелектуальної діяльності, а також її приналежності відповідним суб'єктам – правоволодільцям.

2. Економіко-правові фактори розвитку правового забезпечення інтелектуальної власності в Стародавньому Римі

Варто відзначити, що в період розквіту римської держави розвиваються не лише правові уявлення про власність як правовий феномен і соціальну цінність, але й розвиток економіки призводить до виокремлення окремих об'єктів права інтелектуальної власності. Зокрема, саме в римській державі ремісниками було започатковано ідентифікацію своїх виробів шляхом використання підписів та інших позначок (кліше, геральдичних знаків) на своїх товарах. Такі позначення по суті є прототипами сучасних знаків для товарів і послуг та комерційних найменувань. Крім того, у законодавстві римської держави (зокрема, у положеннях закону Корнелія Сулли 81 р. до н. е.) було закріплено міру юридичної відповідальності за порушення в частині підробки товарів із відповідною позначкою ремісника, її використання без згоди ремісника, можливості передавання права використання таких позначень іншим довіреним особам, а також у спадщину (Todisov, 2008: 178). Римськими юристами, зокрема Ульпіаном, наводяться факти підробок таких товарів, як масляні лампи, гончарні вироби тощо. Як наслідок, такі підробки були заборонені до продажу в римській державі, а порушники інтересів ремісників, які вчинили такі порушення з корисливих мотивів, притягувалися

до відповідальності, а саме поверненням усього заробленого та тюремним ув'язненням (May, 2006: 46-48). Як нами вже було зазначено, у римській державі зароджується і сама ідея про наявність відповідних прав на такі нематеріальні об'єкти, які можуть бути використані й передані іншим особам. Римські громадяни мали право продавати свої права на копіювання текстів та їх подальше поширення. Таку історію описує М. Т. Цицерон, який продав право на копіювання й поширення своїх творів своєму другові Аттикусу, причому сам автор був зацікавлений у тому, щоб поширювати свої праці і за це отримувати винагороду (Masterson, 2008: 9). Проте авторство на літературний твір зберігалося за самим автором, а його другові Аттикусу передавалося (продавалося) право на тиражування та продаж відповідних примірників літературних текстів (Ploman, 1980: 64), або автори самі залучали інших осіб, у тому числі рабів, для виготовлення таких копій і подальшої їх реалізації (Vukmir, 1998: 133).

Висновки. Враховуючи проведений аналіз, доходимо висновку, що фактично вже в часи Стародавнього Риму формуються не лише світоглядні, але й правові уявлення, які в подальшому визначили пізнавальний базис для виокремлення інтелектуальної власності та її сприйняття як важливої і невід'ємної складової життєдіяльності суспільства. Зокрема, йдеться про:

1) виокремлення перших об'єктів нематеріального світу (творів мистецтва, театру, літературних джерел тощо), їх визнання як загальносоціального надбання та результату інтелектуальної творчості людини, прояву її таланту, які мають загальносоціальний ціннісний характер, та відповідного автора (авторів), що пов'язані з такими об'єктами нематеріального світу, будучи наділеними відповідними інтересами щодо їх існування, використання, поширення, охорони та захисту;

2) визнання важливості й безальтернативності державного та правового гарантування непорушності прав та інтересів суб'єктів, які мають відношення до створення, обігу, охорони, використання об'єктів матеріального та нематеріального світу;

3) закріплення на правовому рівні прав та засобів гарантування інтересів суб'єктів на об'єкти нематеріального світу, недопущення

їх порушення. Насамперед йдеться про недопущення незаконного використання результатів інтелектуальної діяльності, порушення прав автора тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ходаківський Є. І., Якобчук В. П., Литвинчук І. П. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 276 с.
2. Цицерон М. Т. Про закони. Про державу. Про природу богів / пер. з лат. В. Литвинов. Львів : Апріорі, 2019. 392 с.
3. Ruston G. On the Origin of Trademarks. *The Trade-Mark Reporter*. 1955. № 45. P. 127–144.
4. Todisco E., Todisco E., Pani M. *Storia romana. Dalle origini alla tarda antichità*. Carocci, Manuali universitari, 2008. 427 p.
5. May C., Sell S.K. *Intellectual Property Rights: A Critical History*. Lynne Rienner Publishers, 2006. 253 p.
6. Masterson S. Copyright: History and Development. *California Law Review*. 2008. № 5 (July). P. 620–632.
7. Ploman W Edward, Hamilton L. Clark Copyright: Intellectual Property in the Information Age. Routledge & Kegan Paul Books, 1980. 248 p.
8. Vukmir M. The Roots of Anglo-American Intellectual Property Law in Roman Law. *IDEA – The Journal of Law and Technolog.* № 32 (no. 2). P. 123–154.

REFERENCES:

1. Khodakivskiy, Ye.I., Yakobchuk, V.P., Lytvynchuk, I.P. (2014). *Intelektualna vlasnist: ekonomiko-pravovi aspekty: navch. posib.* [Intellectual property: economic and legal aspects: education. manual]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury. 276 p. [in Ukrainian].
2. Tsytserson, M.T. (2019). *Pro zakony. Pro derzhavu. Pro pryrodu bohiv / perekl. z lat. V. Lytvynov* [About laws. About the state. About the nature of the gods / transl. from lat. V. Litvinov]. Lviv: Apriori. 392 p. [in Ukrainian].
3. Ruston, G. (1955). On the Origin of Trademarks. *The Trade-Mark Reporter*. № 45. P. 127–144.
4. Todisco, E., Todisco, E., Pani, M. (2008). *Storia romana. Dalle origini alla tarda antichità*. Carocci, Manuali universitari. 427 p.
5. May, C., Sell, S.K. (2006). *Intellectual Property Rights: A Critical History*. Lynne Rienner Publishers. 253 p.
6. Masterson, S. (2008). Copyright: History and Development. *California Law Review*. № 5 (July). P. 620–632.
7. Ploman, W. Edward, Hamilton, L. Clark (1980), *Copyright: Intellectual Property in the Information Age*. Routledge & Kegan Paul Books. 248 p.
8. Vukmir, M. The Roots of Anglo-American Intellectual Property Law in Roman Law. *IDEA – The Journal of Law and Technolog.* № 32 (no. 2). P. 123–154.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2024

The article was received 23 April 2024